

Commissie van Overleg en Voorlichting Milieu Luchthaven Leeuwarden

Secretariaat:
Postbus 16169
2500 BD Den Haag
rien.mudde@rijksoverheid.nl

VERSLAG

Tweeënvijftigste vergadering Commissie van Overleg en Voorlichting
Milieu Luchthaven Leeuwarden van 23 april 2018

Aanwezig:

Dhr. M. Schrier	Gedeputeerde Provincie Fryslân (voorzitter)
Mevr. Maj C.C. Bakker	Vliegbasis Leeuwarden sectie Communicatie
Mevr. A. Boersma	Omwonenden Tytsjerksteradiel
Dhr. P. Bos	Omwonenden DDFK-gemeenten
Mevr. E. Bruins Slot	Wethouder Tytsjerksteradiel
Dhr. H. Deinum	Wethouder Leeuwarden (deel vergadering)
Dhr. A. Den Drijver	Adviseur stuurgroep Geluidmeetnet
Dhr. J. Dijkstra	Wethouder Waadhoeke (deel vergadering)
Dhr. F.J.R. Faber	Wethouder Súdwest Fryslân
Dhr. LtKol A.J.P. Hardenbol	Commando Luchtstrijdkrachten bureau Geluidhinder
Dhr. G. Hiemstra	Omwonenden Súdwest Fryslân
Mevr. S. Van Lieshout	Milieuplatform Leeuwarden
Dhr. M.H. Mudde	Rijksvastgoedbedrijf/Defensie (secretaris)
Dhr. S. Slotegraaf	Provincie Fryslân/FUMO
Dhr. A. Van der Ploeg	Wethouder DDFK- gemeenten (deel vergadering)
Dhr. Kol A.S. Stallmann	Commandant Vliegbasis Leeuwarden
Dhr. B. Veerman	Omwonenden Littenseradiel
Dhr. G.F.J. Veldman	Omwonenden Leeuwarderadeel
Dhr. G. Verf	Omwonenden Menameradiel
Dhr. Maj J. Van Weelderden	Vliegbasis Leeuwarden Hoofd Luchtverkeersbeveiliging
Mevr. J.T. Wiersma	Gemeente Leeuwarden
17 belangstellenden	

Afwezig:

Mevr. A. van Beek	Omwonenden Leeuwarden
-------------------	-----------------------

1. Opening

De voorzitter heet de aanwezigen welkom en opent de vergadering. Hij memoreert dat de leden van de commissie op 10 april op uitnodiging van de Commandant van de Vliegbasis Leeuwarden aanwezig zijn geweest bij de oefening Frisian Flag, waar zij een toelichting betreffende die oefening hebben gehad. Aangezien er door de gemeentelijke herindeling en de Gemeenteraadsverkiezing diverse personen voor het eerst aanwezig zijn bij de vergadering, wordt een kort voorstelrondje gemaakt.

2. Mededelingen

Er zijn geen berichten van verhindering. De agenda met diverse vergaderstukken is verstuurd met e-mail secretaris van 15 januari 2018. Het verslag van de vorige vergadering en een aantal andere vergaderstukken is toegezonden met e-mail van 6 april 2018, brief van 1 juni 2017. Het abusievelijk niet met de agenda verzonden klachtenoverzicht over de maand september 2017 is nagezonden op 20 april 2018 en tevens uitgereikt. Voorts zijn ter kennisname uitgereikt:

- bijgewerkte ledenlijst d.d. 20 april 2018 (ter informatie)
- e-mail van dhr. Woudstra van de DDFK-gemeenten van 9 april 2018 inzake de bestuurlijke vertegenwoordiging van de gemeenten Dantumadiel, Dongeradeel en Ferwerderadiel door dhr. A. Van der Ploeg en de aanmelding van dhr. P. Bos uit Dokkum als omwonendenvertegenwoordiger van die gemeenten.
- e-mail van mevr. Wijnia van de gemeente Súdwest Fryslân van 16 april 2018 inzake de aanmelding van dhr. G. Hiemstra als omwonendenvertegenwoordiger van die gemeente.

Tenslotte is uitgereikt de op 19 april 2018 door het secretariaat ontvangen NLR-rapportage betreffende de geluidbelasting rondom de vliegbasis Leeuwarden voor het jaar 2017. Deze rapportage zal worden

meegezonden met het verslag en worden geagendeerd voor de op 12 november 2018 te houden 53^e vergadering.

3. Gevolgen gemeentelijke herindeling voor samenstelling Commissie

De voorzitter vraagt de bestuurlijke vertegenwoordigers van de fusiegemeenten Leeuwarden en Waadhoeke of deze zich hebben beraden over de door die gemeenten voor te dragen omwonendenvertegenwoordigers. **Dhr. Dijkstra** antwoordt dat hij dhr. Verf heeft gevraagd om namens Waadhoeke zitting te nemen in de commissie. Hij voegt daar aan toe dat hij graag ziet dat er twee omwonendenvertegenwoordigers namens Waadhoeke worden aangewezen, aangezien het binnen het beperkingengebied gelegen grondgebied en het aantal daar wonende inwoners niet is gewijzigd door de herindeling. **Dhr. Deinum** sluit zich daar bij aan. Hij voert aan dat de gemeente Leeuwarden sinds de herindeling meer dan honderdduizend inwoners heeft.

Dhr. Hardenbol merkt op dat het (*als nr. LW/18.52.9 toegezonden*) artikel 10.25 van de Luchtvaartwet geen ruimte biedt voor de aanwijzing van twee omwonenden vertegenwoordigers van een gemeente. Het Ministerie van Defensie vindt dat die bepaling dient te worden nageleefd.

De voorzitter vindt dat het genoemde artikel voor meerdere uitleg vatbaar is. **Dhr. Hardenbol** veronderstelt dat de voorzitter doelt op de formulering in de aanhef van artikel 10.25 lid 2, waarin is aangegeven dat de commissie “in ieder geval bestaat uit”. Maar hij wijst er op dat die formulering voorafgaat en slaat op een opsomming van een aantal categorieën leden. Het artikellid 2b, dat gaat over de gemeentelijke vertegenwoordigers, is volgens hem duidelijk. Daarin staat dat elke gemeente, waarin het beperkingengebied geheel of gedeeltelijk is gelegen twee vertegenwoordigers in de commissie heeft, waarvan één van elke gemeente een omwonende van de luchthaven is. **Dhr. Verf** stelt voor dat iedere omwonendenvertegenwoordiger een plaatsvervanger aanwijst en dat beide personen dan aanschuiven aan de vergadertafel. **Dhr. Hardenbol** vindt dat geen wenselijke constructie. Hij wijst erop dat het gaat om het proces achter de omwonendenvertegenwoordigers, de wijze waarop deze contact houden en terugkoppelen met de achterban. Alle informatie is openbaar en kan worden gedeeld. Daarvoor is het niet nodig dat er plaatsvervangers gelijktijdig met de aangewezen vertegenwoordigers deelnemen aan de vergaderingen. **Dhr. Dijkstra** merkt op dat je als deelnemer aan de vergaderingen meer meekrijgt van wat er speelt. **Dhr. Veldman** vindt dat niet naar de letter maar naar de geest van de wet gekeken dient te worden. Het gaat erom op welke wijze de terugkoppeling naar de omwonenden wordt georganiseerd. Dat is voor de grote gemeenten, die sinds de herindeling zijn ontstaan, onmogelijk om uit te voeren door één persoon. **Mevr. Wiersma** voert aan dat de wet redelijk en uitvoerbaar dient te zijn. Dat is volgens haar bij het betreffende artikellid voor een gemeente met de grootte van Leeuwarden niet het geval. Op de vraag van **dhr. Deinum**, wie er bevoegd is hierover een besluit te nemen, antwoordt **dhr. Hardenbol** dat de Commissie destijds is ingesteld door de Staatssecretaris van Defensie. Het verzoek is al beoordeeld en afgewezen. **Dhr. Verf** betreurt deze zijns inziens starre houding. Hij stelt dat een goede vertegenwoordiging van belang is voor de worteling van de vliegbasis in de samenleving. **Dhr. Stallmann** onderschrijft dat belang, maar merkt op dat er naast de COVM ook andere manieren zijn om in gesprek te zijn met de vliegbasis. **Dhr. Verf** stelt voor dat de COVM een formeel verzoek indient bij de Minister van Defensie. **Mevr. Bruins Slot** is van mening dat aan een dergelijk verzoek dan wel kaders verbonden dienen te worden met betrekking tot het aantal inwoners. **Dhr. Dijkstra** vindt het aantal inwoners niet bepalend, het kan ook gaan om de oppervlakte van het onder invloed van de vliegbasis staand gebied. **Dhr. Hiemstra** wijst erop dat het niet uitmaakt hoeveel bewoners aan tafel zitten. Van groter belang is dat de achterban het gevoel krijgt dat zij vertegenwoordigd zijn in de commissie. **De voorzitter** concludeert dat de meeste leden van de commissie, met uitzondering van de vertegenwoordigers van het Ministerie van Defensie instemmen met het indienen van een formeel verzoek bij de Minister van Defensie. Aldus wordt besloten. *Nader: brief wordt verstuurd aan de Staatssecretaris van Defensie mevr. Visser, aangezien zij portefeuillehouder is).*

4. Suggesties voor te bespreken onderwerpen

- **Dhr. Veerman** meldt dat hij een verklaring wil voorlezen betreffende de oefening Frisian Flag. Daarvoor zal gelegenheid worden geboden bij agendapunt 9 (klachtenbehandeling).
- **Mevr. van Lieshout** brengt naar voren dat in de commissie al heel lang wordt gesproken over de vernieuwing van de milieuvergunning van de vliegbasis. Zij vindt dat er te weinig voortgang wordt geboekt en vraagt of dat onderwerp de volgende vergadering geagendeerd kan worden, waarbij dan dhr. Kwast van het Ministerie van Defensie kan worden gevraagd om deel te nemen en eventueel een presentatie te verzorgen. Hiermee wordt ingestemd.

5. Inventarisatie gesprekspunten publiek

De voorzitter vraagt of op de publieke tribune aanwezige personen gebruik willen maken van het spreekrecht van het publiek. **Mevr. Inberg** uit Leeuwarden meldt dat zij het woord wil voeren bij de agendapunt 6, 7.2 en 8.

6. Verslag vorige vergadering

Het verslag van de op 6 november 2018 gehouden eenenvijftigste vergadering van de commissie (*toegezonden met nr.LW/18.52/1*) wordt ongewijzigd vastgesteld.

Naar aanleiding van het verslag wordt het volgende opgemerkt:

- Blz. 3, punt 9.1.2, 9e regel: **Mevr. Inberg** uit Leeuwarden wijst erop dat hier door mevr. Bakker is gesteld dat het een taak van de omwonendenvertegenwoordigers is om de achterban te informeren. Zij stelt dat er de afgelopen periode binnen de gemeente Leeuwarden geen noemenswaardige terugkoppeling heeft plaatsgevonden. Volgens haar zou er gebruik gemaakt dienen te worden van dorps- en wijkbladen. **De voorzitter** beaamt dat dit punt door de omwonendenvertegenwoordigers meegenomen kan worden.
- Blz. 4, punt 9.1.2, 31^e regel: **Dhr. Veldman** merkt op dat door de vliegbasis is aangegeven dat er naar gestreefd wordt om klagers, die daar prijs op stellen, binnen 6 weken terug te bellen. Hij vraagt of die termijn verkort kan worden. **Mevr. Bakker en dhr. Stallmann** antwoorden dat 6 weken de wettelijke termijn is, maar dat ernaar wordt gestreefd wordt om eerder terug te bellen.
- Blz. 5, punt 9.1.2, 17^e regel: **Mevr. Inberg** merkt op dat in het verslag niets is opgenomen over de reactie van de voorzitter op de suggestie om de Minister van Defensie uit te nodigen voor een vergadering van de commissie. **Dhr. Stallmann** antwoordt dat daar ook geen besluit over is genomen of toezegging over is gedaan.
- Blz. 6, punt 9.1.2, 2^e regel: **Dhr. Verf** vraagt naar aanleiding van de klacht van mevr. de Ruiter om nadere uitleg betreffende de meteorologische omstandigheden die van invloed kunnen zijn op het ervaren van hinder. **Dhr. Stallmann** antwoordt dat hij de vorige keer in algemene zin, dus niet in relatie tot de genoemde specifieke klacht van mevr. de Ruiter, heeft aangegeven dat meteorologische omstandigheden er toe kunnen leiden dat meer geluidhinder wordt ervaren dan verwacht.
- Blz. 7, punt 13, **Dhr. Bos** wijst op de passage in het verslag waarin door dhr. Stallmann wordt gesteld, dat Nederland de ambitie heeft om in de toekomst ook de FWIT voor de F35 op de vliegbasis Leeuwarden te organiseren. Zijns inziens zou het gelet op de verdubbeling van het aantal klachten, de ambitie moeten zijn om het programma te verplaatsen naar het buitenland. **De voorzitter** antwoordt dat het geluid dat de vliegbasis produceert past binnen de vergunning, i.c. de wettelijk vastgestelde geluidcontour.
- **De voorzitter** merkt op dat de aandachts- en actiepuntenlijst is geagendeerd als agendapunt 13.

7. Ingekomen/opgevraagde/verzonden stukken

7.1 Brief van dhr. Haakma aan College van Burgemeester en Wethouders van de gemeente Dongeradeel van 14 juni 2017 (toegezonden als nr. LW/17.51/8).

Dhr. van der Ploeg spreekt in reactie op de brief zijn dank en waardering uit over de wijze waarop dhr. Haakma de afgelopen jaren zijn taken heeft vervuld. De commissie onderschrijft dat.

7.2 Brief van het Ministerie van Defensie van 28 december 2017 inzake de milieuvergunning van de vliegbasis Leeuwarden (toegezonden als nr.LW/17.52/5).

Mevr. Inberg uit Leeuwarden stelt dat het twintig jaar heeft geduurd tot dat de verzoeken tot het openbaar maken van milieuvergunning zijn gehonoreerd. Vervolgens bleek dat er in de vergunning geen voorwaarden waren opgenomen over “wat er de lucht in gaat”. Inmiddels wordt er in de commissie nu al meer dan twee jaar gesproken over de herziening van de vergunning. In december 2017 heeft het Ministerie van Defensie in een brief aangekondigd dat er in het voorjaar een inventarisatie zou liggen, maar die inventarisatie is nog niet. In de brief wordt voorts gesteld dat het Rijksvastgoedbedrijf een beoordeling opstelt. Zij is van mening dat het Ministerie van I&M dat zou moeten doen. **Mevr. Inberg** is van mening dat de commissie hier werk van moet maken en dat er niet kan worden gewacht tot de vergadering van 12 november. **Mevr. van Lieshout** onderschrijft de mening van mevr. Inberg, dat het proces veel te lang duurt. Zij is van mening dat er bij de herziening van de vergunning meer betrokkenheid dient te zijn van de omgeving en de COVM. **De voorzitter** stelt vast dat het onderwerp inderdaad al lang op de agenda staat. Hij heeft het gevoel dat er weinig voortgang is en vraagt of de aangekondigde inventarisatie de volgende vergadering geagendeerd kan worden. **Dhr. Hardenbol** zet uiteen dat het een onjuiste veronderstelling is dat de activiteiten van de vliegbasis Leeuwarden slechts in één vergunning zijn geregeld. Hij wijst er op dat de

vliegbewegingen niet zijn geregeld in de milieuvergunning, maar in het op grond van de Wet Luchtvaart vastgestelde Luchthavenbesluit, met de daarin opgenomen aangewezen geluidzone. Daarnaast is er voor de grondgebonden activiteiten, waaronder het grondgebonden geluid een milieuvergunning, die volgens hem niet is verouderd. De activiteiten op de vliegbasis zijn volledig afgedekt door de vergunning. Ter zake vindt controle en indien nodig handhaving plaats door IlenT. Defensie is met IlenT in gesprek over de stapsgewijze aanpassingen van de milieuvergunningen van alle vliegbasis en andere militaire objecten aan het nieuwe systeem van komende (maar onlangs uitgestelde) Omgevingswet. De commissie zal worden geïnformeerd over de stappen die daarin m.b.t. de vliegbasis Leeuwarden worden gezet. Door de openbaarmaking van de vergunning is gewaarborgd dat de omgeving, waaronder de gemeente en de provincie bij de herziening van de milieuvergunning worden betrokken.

Dhr. Veldman vraagt of dat proces kan worden versneld. **De voorzitter** memoreert dat al is besloten het onderwerp de volgende keer mee expliciet te agenderen en Defensie te vragen een presentatie te verzorgen. **Dhr. Hardenbol** merkt op dat niet alleen Defensie hier een rol in speelt. Ook de provincie en de gemeente kunnen ertoe bijdragen dat het proces sneller verloopt. **De voorzitter** antwoordt dat provincie en gemeente geen rol hebben als bevoegd gezag of toezichthouder, maar wel in algemene zin kunnen bijdragen. **Mevr. van Lieshout** wil graag dat de betrokkenheid van de omwonenden geborgd wordt. Daar zou de volgende vergadering meer duidelijkheid over gegeven moeten worden. **Dhr. Hardenbol** tempert de verwachtingen en geeft aan dat het niet zo is dat de inhoud milieuvergunning straks groepsgewijs met de omgeving besproken gaat worden. Defensie houdt zich wel aan de wet, hetgeen betekent dat de reguliere openbare vaststellingsprocedure doorlopen zal worden.

7.3 Brief Voorzitter COVM van 8 januari 2018 aan dhr. Verf inzake de aan hem toegekende Koninklijke Onderscheiding (bijgevoegd als nr. LW/17.52/6).

Op initiatief van **dhr. Hardenbol** onderschrijven de leden van de commissie met applaus de in de brief van de voorzitter verwoorde felicitatie aan dhr. Verf. **Dhr. Verf** spreekt zijn dank uit voor de brief en de acclamatie.

8. Resultaten Kankerclusteronderzoek GGD

De voorzitter stelt aan de orde de *(eerder uitgereikte en als nr. LW/17.52/4 toegezonden)* rapportage van het door de GGD Fryslân uitgevoerde kankerclusteronderzoek. Hij meldt dat vertegenwoordigers van de GGD (Mevr. de Meer, dhr. Hartman en mevr. Boonstra) op de publieke tribune aanwezig zijn en eventuele vragen kunnen beantwoorden.

De voorzitter geeft aan dat de door de COVM ingestelde werkgroep luchtkwaliteit het rapport heeft beoordeeld en besproken en de conclusie onderschrijft, dat het op dit moment niet zinvol is om nader onderzoek in de omgeving van de vliegbasis Leeuwarden uit te laten voeren. De werkgroep adviseert om nu eerst de resultaten van het brede meerjarig onderzoek van het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) naar gezondheidseffecten van ultrafijnstof dat wordt uitgestoten door vliegtuigen op Schiphol af te wachten. Deze resultaten worden verwacht in 2021.

Mevr. Inberg brengt namens Milieudefensie naar voren dat zij het rapport ter beoordeling aan de chemiewinkel van de Rijks Universiteit Groningen is gestuurd. Zij heeft vastgesteld dat, ondanks een toezegging door de vorige commandant, dhr. Traas, het (deels buiten onderzochte postcodegebieden woonachtige) personeel van de vliegbasis niet bij het onderzoek is betrokken. Zij heeft hierover navraag gedaan bij mevr. de Meer van de GGD die geantwoordt heeft dat dit niet aspect niet in de opdracht was meegenomen. **Mevr. Inberg** vraagt waarom dat niet is gedaan en wie de opdracht heeft geformuleerd.

De voorzitter antwoordt dat de opdracht is gegeven door de werkgroep Luchtkwaliteit.

Dhr. Verf is van mening, dat de conclusie dat er 23 meer kankergevallen voorkomen dan de bovengrens van het spreidingsbereik toch verontrustend is en vraagt hoeveel hoger dat is dan dat op basis van het landelijk gemiddelde kon worden verwacht. **Mevr. Boonstra** antwoordt dat voor de berekening van het bereik waarbinnen het aantal gevallen zou kunnen liggen gebruik gemaakt is van een zo groot mogelijke groep (heel Nederland) met alleen een onderverdeling naar leeftijd en geslacht. Op basis daarvan is een verwachting (98% zekerheid) bepaald van het bereik voor het onderzoeksgebied. Het vaststellen van een gemiddelde verwachtingswaarde is op basis van dit type onderzoek niet mogelijk.

De voorzitter constateert dat er geen verdere vragen of opmerkingen over het rapport zijn en concludeert dat kan worden ingestemd met het voorstel van de werkgroep om de werkzaamheden van de werkgroep te staken tot nadere informatie betreffende het gezondheidsonderzoek Schiphol beschikbaar is of dat andere informatie een nieuwe behandeling/standpuntbepaling door de COVM wenselijk maakt. Op voorstel van **dhr. Hardenbol** wordt besloten de werkgroep op te heffen en te zijner tijd te bezien of er aanvullende actie nodig is.

9. Klachten behandeling

9.1 Klachtenoverzicht en Sectie Communicatie vliegbasis Leeuwarden.

9.1.1 **Overzicht betreffende de maanden september, oktober, november en december 2017** (toegezonden als nr. LW/18.52/7a, rapportage over september nagezonden met email secretaris van 20 april 2018)

September 2017:

Geen opmerkingen

Oktober 2017:

- **Dhr. Verf** vraagt naar aanleiding van de omschrijving bij klacht nr. LW07374 waarom een melder alleen via de website en niet via “mail beantwoorden” kan reageren op een van de vliegbasis ontvangen email. **Mevr. Bakker** antwoordt dat dit landelijk zo is afgesproken om een beter overzicht te houden op het vervolg van de afhandeling en discussie over ingediende klachten. Zij benadrukt dat een dialoog op deze wijze altijd mogelijk is.
- **Dhr. Verf** vraagt naar de uitkomst van de in klacht nr. LW07379 genoemde afhandeling door bureau Claims van een klacht over lekgeraakte thermopane ramen door trilling van vliegtuigen. **Mevr. Bakker** antwoordt dat daar terugkoppeling over is ontvangen. De claim is afgewezen.
- **Dhr. Verf** wijst op een schijnbare tegenspraak in de omschrijving bij klacht nr. LW07376 over een CAS oefening, die alleen boven Twente lijkt te hebben plaatsgevonden. **Mevr. Bakker** antwoordt dat dit inderdaad niet duidelijk is geformuleerd. De oefening vond de eerste twee dagen plaats boven de vliegbasis Leeuwarden en is daarna uitgeweken naar Twente.
- **Dhr. Veldman** is verrast over de toevoeging van een nieuwe kolom in de rapportage, waarin zogenoemde “Factoren” als “Inbreuk welzijn, Informatief, Onbegrip” etc. zijn benoemd. Hij vraagt naar de meerwaarde van die kolom. **Mevr. Bakker** antwoordt dat dit een al langer door de vliegbasis zelf gehanteerde clustering is. **Dhr. Stallmann** voegt toe dat de categorie-indeling een hulpmiddel is om eventuele trends vast te stellen.

November 2017:

Geen opmerkingen

December 2017:

- **Dhr. Veldman** stelt vast dat er deze maand geen enkele klacht is ingediend en vraagt of dat wel klopt. **Dhr. Stallmann** antwoordt bevestigend. Hij legt uit dat 2017 zoals al eerder aangekondigd een druk jaar is geweest, waarin de training is geconcentreerd om vanaf januari 2018 weer volledig inzetbaar te zijn. Er is geopereerd op basis van een vliegprogramma dat er in voorzag dat de vastgestelde geluidszone niet zou worden overschreden. Teneinde overschrijding van de zone te voorkomen, worden daarbij enkele tussentijdse meetmomenten ingebouwd, omdat de praktijk altijd iets afwijkt van het geplande programma. In oktober bleek uit berekeningen door het NLR dat de geluidszone sneller werd benaderd dan voorzien. Daarop is het resterende programma aangepast. Er is een aantal vliegtuigen tijdelijk op Volkel gestationeerd, waarvandaan het benodigde trainingsprogramma is voortgezet. Dat heeft wel consequenties gehad, te weten: hogere transportkosten, grotere afstand tot het oefengebied, verplaatsing personeel en minder tijd voor de feitelijke oefeningen. Daarnaast is er geluidbelasting naar het zuiden verplaatst, hetgeen daar heeft geleid tot een toename van het aantal klachten. Vanaf januari was er weer voldoende geluidruimte beschikbaar op de vliegbasis Leeuwarden en is het normale programma weer hervat. **Dhr. Veldman** merkt op dat het aangepaste programma goed is bevallen en vraagt of er niet altijd zo geopereerd kan worden. **Dhr. Stallmann** antwoordt dat dat gelet op de door hem genoemde bezwaren niet mogelijk is, maar dat er altijd wordt gekeken of er mogelijkheden zijn om geluidbelasting te exporteren. **Mevr. Bruins Slot** vraagt of, gelet op de ervaringen in 2017, het programma van 2018 anders over de maanden verdeeld zal worden. **Dhr. Stallmann** verduidelijkt dat het programma van 2018 sterk verschilt van dat van 2017. In 2017 waren alle vliegtuigen terug uit de uitzendgebieden en moest er extra worden getraind om de inzetbaarheid weer op peil te brengen. Daarnaast was er de oefening FWIT. In 2018 is weer een aantal vliegtuigen op missie in Syrië en Irak en zal er geen FWIT worden gehouden. Het zal daarom gemakkelijker zijn om binnen de zone te blijven. **Dhr. Stallmann** benadrukt dit relatief rustiger jaar niets zegt over de toekomst.

9.1.2 **Overzichten betreffende de maanden januari, februari en maart 2018** (toegezonden als nr. LW/18.52/7b).

Januari 2018:

- **Dhr. Verf** wijst erop dat er deze maand veel klachten zijn over het gebruik van de naverbrander en vraagt of daar een verklaring voor is. **Dhr. Stallmann** antwoordt dat er in de laatste 2 a 3

maanden van 2017 met een ander configuratie (hoeveelheid bewapening en brandstof) en zonder naverbrander is gevlogen om binnen de geluidszone te blijven. Dat betekent wel dat de missies korter waren en de trainingswaarde lager. Vanaf januari is weer op de gewone wijze met naverbrander gevlogen.

Februari 2018:

- **Dhr. Veldman** merkt op dat op 9 februari meerdere klachten zijn ingediend vanuit Gytsjerk en vraagt of die afkomstig zijn van dezelfde persoon. **Mevr. Bakker** zegt toe dat na te gaan.
- **Dhr. Verf** attendeert erop dat de nummering van de rapportage verwarrend is en vraagt of de klachten weer, zoals voorheen, op datum/tijd gerangschikt kunnen worden. **Mevr. Bakker** zegt dat toe.

Maart 2018:

- **Dhr. Verf** merkt op dat het avondvliegen in maart vaak al om 18.30 begon als het nog licht was. Hij vraagt of die oefeningen dan niet beter eerder op de dag kunnen worden gehouden. **Dhr. Stallmann** antwoordt dat er bij het avondvliegprogramma 8 á 9 uur gevlogen wordt. De tweede missie moet voor 23.00 zijn afgerond. De eerste missie moet daar dan 3,5 á 4 uur voor plaatsvinden. Die start dan bij daglicht, maar komt bij duisternis weer terug.

Frisian Flag:

Dhr. Veerman leest een verklaring voor betreffende de in april 2018 gehouden oefening Frisian Flag. Hij memoreert dat de leden van de commissie op 10 april te gast waren op de vliegbasis om een middag van die oefening bij te wonen en complimenteert dhr. Stallmann voor de wijze waarop deze dag was georganiseerd. **Dhr. Veerman** bepleit in het vervolg van zijn verklaring om de NATO-oefening Frisian Flag voortaan per toerbeurt (eens in de 5 of 6 jaar) te laten organiseren door een van de deelnemende landen en daarmee de lusten en de lasten te delen. Zijn argumenten daarvoor zijn, de hoeveelheid schadelijk geluid dat wordt geproduceerd, het benadelen van mensen met een medische afwijking, ongelukken met dieren, de stationering vanaf 2019 van F35 vliegtuigen die volgens hem meer dan vier keer zoveel geluid (112dB) produceren dan een Mirage, de uitstoot van kerosine, roet en fijnstof door de 50 vliegtuigen die dagelijks deelnemen aan de oefening en het verhoogde veiligheidsrisico. Daarnaast merkt hij op dat het economisch voordeel voor de directe omgeving wordt overschat en ook weer teniet gedaan wordt door negatieve effecten op recreatie en de waarde van woningen. **Dhr. Veerman** onderkent het belang van de NATO-oefening maar is van mening dat er zwaarwegende argumenten zijn om deze bij toerbeurt te laten organiseren door de deelnemende landen. Hij stelt voor om dit in COVM-verband te bespreken met de Minister van Defensie. De verklaring van dhr. Veerman is gevoegd (*als bijlage nr. LW/18.52/1a*) bij dit verslag.

Dhr. Stallmann merkt in reactie op het betoog van dhr. Veerman op dat het onjuist is dat de F35 vier keer zoveel geluid zou produceren dan bijvoorbeeld de Mirage. Tijdens de in 2016 gehouden belevingsvluchten is hier onderzoek naar gedaan door het NLR. Daaruit bleek niet dat de F35 merkbaar meer geluid produceert dan de F16. Op sommige plekken zijn iets hogere waarden gemeten, maar daar staat tegenover dat op andere plekken deze juist lager waren. Ook was er geen sprake van een hogere hinderbeleving. **Dhr. Stallmann** voegt daar aan toe dat met de F35 minder vaak gebruik van de naverbrander nodig zal zijn. **Dhr. Stallmann** zet vervolgens uiteen dat de Frisian Flag van groot belang is voor de Koninklijke Luchtmacht, omdat samen met andere NATO-landen het optreden bij een grootschalig conflict kan worden beoefend. Dergelijke grote internationale oefeningen worden ook door andere NATO-partners georganiseerd. Zo doet Nederland jaarlijks met vier vliegtuigen mee aan het Tactical Leadership Program in Spanje. De reden dat de oefening Frisian Flag vanaf Leeuwarden wordt georganiseerd is de gunstige ligging ten opzichte van de Noordzee, waar meer mogelijkheden zijn om vrij te oefenen dan boven land. **Dhr. Stallmann** merkt op dat in verhouding tot de uitzending van Nederlandse vliegtuigen naar het buitenland de kosten van Frisian Flag voor de Koninklijke Luchtmacht relatief beperkt zijn. Aan de oefening doen telkens 16 tot 20 Nederlandse F-16's mee. Bij oefeningen in het buitenland, zoals de Red Flag in de Verenigde Staten kunnen doorgaans slechts 4 Nederlandse vliegtuigen deelnemen. Indien aan een dergelijke oefening in het buitenland 8 a 10 Nederlandse vliegtuigen zouden deelnemen zouden de kosten voor de Nederlandse Luchtmacht veel groter zijn. Maar de belangrijkste meerwaarde is dat de Nederlandse Luchtmacht bij Frisian Flag de leiding heeft bij een oefening met een hoog abstractieniveau, waardoor er een leereffect is voor de gehele vliegbasis. Dus niet alleen voor de vliegers, maar ook voor het ondersteunende personeel, zoals de verkeersleiding, de brandweer etc. Tot slot benadrukt **dhr. Stallmann** dat er weliswaar sprake is van een geconcentreerde geluidbelasting, maar dat dit past binnen de vergunde geluidcontour. **Dhr. Verf** heeft begrip voor de inbreng van zowel dhr. Veerman als van dhr. Stallmann. Volgens hem is er een middenweg nodig, waarbij de vliegbasis Leeuwarden wel de leiding heeft over de oefening,

maar het invliegen van de deelnemende vliegtuigen naar het oefengebied ook vanaf andere vliegbases plaatsvindt. **Dhr. Stallmann** antwoordt dat het werken met de verschillende wapensystemen met zich mee brengt dat zowel voor als na de oefening uitgebreide “briefings” plaatsvinden, waar alle vliegers aan deelnemen. Dat moet voor het vereiste leereffect Face-to-face plaatsvinden. Hij voegt er aan toe dat er wel naar wordt gestreefd om vliegbewegingen die niet vanaf Leeuwarden verricht hoeven te worden te doen vanaf andere vliegbases. Zo worden de vliegbewegingen met de tankervliegtuigen gedaan vanaf vliegbasis Eindhoven. **Mevr. Boersma** stelt dat de leereffecten ook bereikt kunnen worden als de oefening bij toerbeurt vanaf andere vliegbases worden georganiseerd. **Dhr. Stallmann** bestrijdt dat. Het zou betekenen dat er 20 vliegtuigen uitgezonden moeten worden, terwijl dan bovendien het overige personeel niet getraind wordt. **Dhr. Veerman** vraagt hoe andere coalitiepartners de gewenste leereffecten bereiken. **Dhr. Stallmann** antwoordt dat een aantal partners vergelijkbare oefeningen organiseren. Anderen hebben daar onvoldoende budget voor, maar organiseren kleinschaligere oefeningen.

De voorzitter vraagt of er steun is voor het voorstel van dhr. Veerman om een brief over de oefening Frisian Flag te sturen aan de Minister van Defensie. **Dhr. Stallmann** geeft aan een dergelijke brief niet te onderschrijven. Het is zijn verantwoordelijkheid als commandant om er zorg te dragen voor te dragen dat zowel de vliegers als het overige personeel het vereiste opleidings- en trainingsniveau bereiken, zodat zij in voorkomend geval op veilige wijze kunnen worden ingezet. Indien er minder geconcentreerd wordt geoefend, wordt dat niveau niet gehaald. **Dhr. Veerman** begrijpt dat dhr. Stallmann een opdracht van de Minister uitvoert. Daarom bepleit hij juist dat de commissie hierover rechtstreeks in gesprek met de Minister komt. **Dhr. Faber** vraagt of er alternatieven zijn om het vereiste kwaliteitsniveau te bereiken. **Dhr. Stallmann** antwoordt dat de oefening niet gehouden zou worden als die niet noodzakelijk zou zijn. Hij trekt een vergelijking met het gebruik van de laagvliegroutes. Dat wordt tegenwoordig minder gedaan, omdat er meer behoefte is aan het trainen op grotere hoogte. **De voorzitter** constateert dat de meeste leden kritisch staan ten opzichte van de oefening Frisian Flag, maar de uitleg van de commandant betreffende de noodzaak van de oefening accepteren

9.2 Afschriften schriftelijk ingediende/afgedane klachten

Dhr. van der Ploeg brengt naar voren dat hij per e-mail een schriftelijke klacht van Gemeenteraadslid Ferwerda betreffende de oefening Frisian Flag heeft doorgestuurd aan de secretaris. Dhr. Ferwerda beklaagt zich in zijn schrijven over het feit dat hij geen reactie van de vliegbasis heeft gekregen op het door hem ingediende klachtenformulier en ook niet nadat hij het antwoordapparaat heeft ingesproken. **De secretaris** merkt op dat hij de e-mail heeft doorgestuurd aan de sectie Communicatie van de vliegbasis. **Mevr. Bakker** antwoordt dat zij alle postbussen en mailboxen heeft onderzocht, maar de inbreng van dhr. Ferwerda niet heeft kunnen terugvinden. Zij benadrukt dat het van belang is dat klachten via de daarvoor ingerichte website worden ingediend. De klacht zal alsnog in behandeling worden genomen.

9.3 Jaarrapportage geluidhinderklachten 2016 van Commando Luchtstrijdkrachten (nr. LW/17.52/3). De landelijke klachtenrapportage betreffende 2016 geeft geen aanleiding tot het stellen van vragen of het maken van opmerkingen.

10. Stuurgroep Uitvoering ‘uitvoering motie geluidsmeeetnetten’

10.1 Memo nr 3. Werkzaamheden Stuurgroep ‘uitvoering motie Geluidsmeeetnetten’ Periode oktober 2017-april 2018, toegezonden (toegezonden als nr. LW/18.52/8a).

Dhr. den Drijver geeft een toelichting op de stand van zaken van de werkzaamheden van de Stuurgroep. De offertes van mogelijke leveranciers van het systeem zijn beoordeeld en er is advies uitgebracht met betrekking tot de gunning. Dat advies is overgenomen door het Ministerie van Defensie. Er volgt nu nog de wettelijke bezwaretermijn. Daarna kan de opdracht worden verstrekt en kunnen afspraken worden gemaakt betreffende de plaatsing van de apparatuur op de geselecteerde locaties. Naar verwachting kan het geluidmeetnet aan het einde van het jaar, dus ruim een jaar voor de komst van de F-35 operationeel zijn. **Dhr. den Drijver** zet uiteen dat gezocht wordt naar personen die zitting kunnen nemen in de auditcommissie.

10.2 Concept document Taken en verantwoordelijkheden Auditcommissie geluidsmeeetnetten vliegbases Leeuwarden en Volkel (toegezonden alsnr. LW/18.52/8b).

Dhr. Den Drijver geeft ook een korte toelichting op deze notitie. Hij benadrukt dat niet elk lid van de auditcommissie technisch onderlegd hoeft te zijn. De Stuurgroep zal de vereiste cursussen aanbieden en bovendien de commissie nog twee jaar zal begeleiden. Daarna zal de commissie zich richten op andere aspecten, zoals de isolatieproblematiek. Er hebben zich al enkele kandidaten gemeld.

Dhr. den Drijver doet een tweede oproep aan belangstellenden om zich aan te melden en hoopt dat het volgende kwartaal de samenstelling van de commissie bekend is. Op een vraag van **dhr. Hiemstra**

antwoordt **dhr. den Drijver** dat in algemene zin gezocht wordt naar omwonenden die lid zouden willen worden van de auditcommissie, dus niet uitsluitend leden van de COVM.

11. Informatie over gebruik vliegbasis

Dhr. Stallmann zet uiteen dat na het hersteljaar 2017 de vliegers weer het vereiste niveau hebben om ingezet te worden in het buitenland. Dat betekent dat in 2018 weer een regulier vliegprogramma vanaf de vliegbasis Leeuwarden wordt gedraaid. De oefening Frisian Flag is net afgerond. Er zal dit jaar geen sprake zijn van een FWIT-oefening. Wel is er weer een taak met betrekking tot de inzetbaarheid van vliegtuigen vanaf de vliegbasis Leeuwarden in het kader van de snelle interventiemacht van de NAVO en zal er vanaf het najaar weer avondvliegen plaatsvinden. Tot slot wordt er gewerkt aan de voorbereiding van de komst van de F-35.

De uiteenzetting van **dhr. Stallmann** geeft aanleiding tot vragen of opmerkingen.

12. Resultaten Vliegbaanregistratie

De voorzitter stelt de brief van het Commando Luchtstrijdkrachten van 23 januari 2018 inzake de in 2017 uitgevoerde vliegbaanregistratie (*toegezonden als nr. LW/18.52/10*) aan de orde. **Dhr. Veldman** vraagt om uitleg bij de twaalf afwijkingen van de reguliere vliegprocedure die zijn waargenomen in april 2017. **Dhr. Hardenbol** antwoordt dat in aanvulling op de reguliere controle met radar en steekproeven, het vorige hoofd van de Vekeersleiding, majoor van der Meijden, langs de baan heeft gestaan om het uitvliegen waar te nemen. Hij heeft vastgesteld dat het bij het uitvliegen van een formatie van meerdere toestellen bij de oefening Frisian Flag het voor kan komen dat het laatste toestel de bocht bij Marssum te vroeg inzet. **Dhr. Stallmann** vult aan dat naar aanleiding van deze constatering dit jaar bij Frisian Flag hier extra aandacht aan is besteed bij de briefing van de vliegers.

13. Lijst van aandachts- en actiepunten

Naar aanleiding van de (*als nr. LW/18.52/2 toegezonden*) aandachts en actiepuntenlijst wordt het volgende opgemerkt.

- Punt 7: Opvolging F-16 door F-35

Mevr. Wiersma vraagt wat er verstaan moet worden onder het “grondgebonden geluid”. **Dhr. Hardenbol** antwoordt dat dit al het geluid betreft dat niet direct gerelateerd is aan het geregelde starten en landen; dus zowel het geluid van het proefdraaien, het wegverkeer en bewakingshonden. Het grondgebonden geluid is in tegenstelling tot het starten en landen van vliegtuigen niet geregeld op grond van de Wet Luchtvaart, maar in het kader van de Wet geluidhinder, waartoe een afzonderlijke geluidcontour voor is vastgesteld.

- Punt 9: Presentatie TNO ‘trends en hinder door vliegtuiggeluid’.

Op voorstel van **dhr. Hardenbol** wordt besloten dit aandachtspunt te schrappen van de lijst. **Dhr. Verf** zal hier bij gelegenheid op terugkomen.

- Punt 10: Website COVM

Desgevraagd merkt **de secretaris** op dat de landelijke website met informatie van alle COVM’s vrijwel gereed is. Hij hoopt dat deze ten tijde van de najaarsvergadering operationeel kan zijn, zodat de vergaderstukken van de COVM Leeuwarden daarop kunnen worden geplaatst. **Dhr. Veldman** vraagt of ook oudere vergaderstukken op de site geplaatst kunnen worden. **De secretaris** antwoordt dat dit zoveel als mogelijk gedaan zal worden.

- Punt 11: Gemeentelijke herindeling

De voorzitter memoreert de afspraak die eerder in de vergadering is gemaakt betreffende het schrijven van een brief aan de Minster van Defensie betreffende het aantal omwonendenvertegenwoordigers dat per gemeente zitting kan hebben in de commissie (*Nader: brief wordt verstuurd aan de Staatssecretaris van Defensie mevr. Visser, aangezien zij portefeuillehouder is*).

14. Rondvraag

Mevr. van Lieshout vraagt of de verklaring die is voorgelezen door **dhr. Veerman** meegezonden kan worden met het verslag. **De secretaris** antwoordt hier bevestigend op. **Dhr. Stallmann** bedankt de leden van de commissie voor de tijd die is gestoken en de interesse die is getoond bij het bezoek aan de oefening Frisian Flag.

15. Sluiting

De voorzitter bedankt de aanwezigen voor hun inbreng en sluit de vergadering. De volgende vergadering zal plaatsvinden op 12 november 2018.

